

Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, XXX, 46; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-mevrûd bi-ahkâmî'l-meulûd*, Beyrut 1403/1983, s. 9-213; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, Kahire, ts., IV, 390-393; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, Beyrut 1972, II, 297; IV, 84; Âlûsî, *Râḥu'l-me'ânî*, XI, 88-92; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak 1208, II, 30-39; İbrahim Canan, *Hiz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, Ankara 1980; a.mlf., *İslâm'da Çocuk Hakları*, İstanbul 1980; a.mlf., *"Kur'an'da Çocukla İlgili Meseleler"*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Erzurum 1988, s. 19-42; Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara 1985, s. 85-176; Beyza Bilgin, *İslâm'da Çocuk*, Ankara 1987; Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Ankara 1990, s. 77-132; Mehmed İzzet et-Tahtâvî, "et-Tıfıl ve't-tufûle", *ME*, LII/2 (1980), s. 307-321.

HAYATİ HÖKELEKLİ

□ **KELÂM.** Dinî hayat açısından çocukların statüsü ve âhiretteki sorumluluğu konusunda İslâm âlimleri çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre çocuklar her türlü yazının yazılabileceği boş bir levha gibi iman veya küfür niteliğinden soyutlanmış, ancak her birini kabul edebilecek bir tabiatla doğarlar. Mu'tezile ile Mâtürîdiyye âlimlerinin çoğunluğuna ve bazı Eş'ariyye kelâmcılarına göre ise her çocuk, mükellef olduğu anda yüce bir varlık tarafından yaratıldığını bilecek bir güce sahiptir, bu güce de akıl yürütme yeteneğinden ibarettir. Âhiretteki ilâhî mükâfat ve ceza doğuştan sahip olunan özelliklere değil dünyaya geldikten sonra benimsenen inançlara ve işlenen fiillere bağlıdır. Din de sonradan iradî bir seçimle benimsenir ve yaşanır. Başta Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye olmak üzere Selefiyye âlimlerinin çoğunluğu, her çocuğun müslüman olmasını gerektirecek bir yaratılışa sahip olduğunu kabul eder. Özellikle İbn Teymiyye'ye göre çocuklar Allah'ın varlığını, birliğini ve yegâne mâbud olduğunu bilme imkânı verecek yaratılıştaki olduklarından bir anlamda mârifetullah konusunda zarurî bilgiye de sahip kılınmışlardır. Çocuğun biyolojik yapısı, bünyesi için faydalı olan gıdalara karşı tabii bir temayül göstermesini sağladığı gibi ruhî yapısı da yaratıcısına inanmaya ve tapınmaya karşı onda hem etkili, hem de sürekli bir arzu meydana getirir. Eğer çocuk böyle bir yaratılışa sahip kılınmasaydı peygamberlerin daveti insanlarda ilgi uyandırmaz ve sonuçta peygamberler dinî tebliğlerinde başarısız olurlardı. Âdem neslinin bezm-i elestî*te, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" sorusuna "evet" cevabını vermesi (el-A'râf 7/172) ve Hz. Peygamber'in her

insanın fıtrat* üzere yaratıldığını bildir-mesi de bu görüşü teyit eder.

İslâm âlimlerinin çoğunluğu çocukların dinî mükellefiyetlerinin bulunmadığını, ancak ergenlik dönemine girince bütün dinî görevleri yerine getirmekle yükümlü olduklarını kabul eder. Bu çağa girmemiş çocuklara uygulanacak dünya ahkâmı ebeveynlerinin dinine bağlıdır (Halîmî, I, 161). Mâtürîdiyye ile Mu'tezile kelâmcılarına ve bazı Şîî âlimlerine göre ebeveynleri kâfir de olsa temyiz çağına gelen çocuklar Allah'a iman etmekle yükümlüdürler. Zira mümeyyiz olan çocuklar, akıl yürütmek suretiyle kendilerini ve kâinatı yaratan yüce bir varlığın bulunması gerektiği sonucuna varabilirler ve bu onların imanla mükellef tutulmaları için yeterlidir. Nitekim Hz. Peygamber temyiz çağına girmiş olan Hz. Ali'yi İslâm'a davet etmiş, o da bu daveti kabul ederek müslüman olmuştur (İbn Abdüşşekûr, I, 153, 155; İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûz*, VIII, 428). Bu görüşü benimseyenlere göre mümeyyiz olan çocuklar yaptıkları ibadetler sayesinde uhrevî mükâfata nâil olurlarsa da ilâhî emir ve yasaklara muhalefetten dolayı âhirette cezalandırılmazlar. Eş'ariyye âlimleriyle Hâricîler'e göre, ergenlik çağına girmemiş çocuklar için, iman etmek de dahil olmak üzere, hiçbir dinî mükellefiyet yoktur. Zira Hz. Peygamber çocukların sorumlu olmadığını açıkça bildirmiştir (Bağdâdî, s. 257).

Ergenlik çağına girmeden ölen müslüman çocuklarının âhiretteki durumları hakkında İslâm âlimleri arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluğa göre ölen müslüman çocukları cennete gireceklerdir. Zira Kur'an-ı Kerim'de mümin atalarınınkinden farklı bir inanç benimsemeyen zürriyetlerin onlara ilhak edileceği bildirilmiş (et-Tûr 52/21), hadislerde de bulûğa ermeden ölen müslüman çocuklarının anne ve babalarına şefa'at edecekleri belirtilmiştir (*Müsned*, V, 312-313; Buhârî, "Cenâ'iz", 92). Ham-mâd b. Zeyd, İbnü'l-Mübârek, İshak b. Râhûye gibi ilk devir âlimleriyle Cebriyye'ye mensup bazı bilginler ise müslümanların bulûğa ermeden ölen çocuklarının âkıbeti hakkında bir hüküm vermemek gerektiğini düşünmüşlerdir. Zira bazı hadislerde bunların âkıbetlerini ancak Allah'ın bildiği ifade edilmiştir (Halîmî, I, 159-160; İbn Fûrek, s. 144).

Kâfirlerin bulûğa ermeden ölen çocuklarının âhiretteki durumuyla ilgili olarak İslâm âlimlerinin görüşlerini dört noktada toplamak mümkündür.

1. Kâfir çocuklarının cennete gireceğini savunanların delilleri kısaca şöyledir: Kur'an-ı Kerim'de kimsenin başkasına ait günah yükünü taşımayacağı (Fâtır 35/18), herkese yaptığı için karşılığının verileceği (el-Mü'min 40/17), peygamber göndermedikçe Allah'ın kullarına azap etmeyeceği (el-İsrâ 17/15) bildirilmiş, bazı hadislerde de kâfirlerin ölen çocuklarının cennete gireceği haber verilmiştir (İbn Hazm, IV, 135; İbn Kesîr, V, 54, 56). Ergenlik çağına girmeden önce ölen ve mükellef olmadıkları için tamamen günahsız olan bu çocukların sırf kâfir bir aile içinde doğmuş olmalarından ötürü azaba uğratılmaları mâkul değildir. Yüce Allah'ın mutlak adalet, hikmet ve rahmet sahibi oluşu, kâfirlerin ölen çocuklarının da müslümanların çocukları gibi cennete girmelerini gerektirir. Nitekim Hz. Peygamber'e nisbet edilen bazı rivayetlerde kâfir çocuklarının cennet ehlinin hizmetçileri olacakları ifade edilmiştir. Bu çocukların, ebeveynleri kâfir olduğu veya büyümüş olsalardı küfür benimsyecekleri Allah tarafından bildirildiği için cehennem girecekleri yolundaki bir iddia, kendileri suçsuz oldukları halde başkasının günahı yüzünden cezalandırılacakları anlamına gelir ki bu hem açık naslara hem de ilâhî adalete aykırıdır (Kâdî Abdülcebbar, s. 378, 477-479; Halîmî, I, 157, 158; İbnü'l-Vezîr, s. 339). Mu'tezile âlimlerinin tamamı, Buhârî, İbn Hazm, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, müfessir Kurtubî, Nevevî, İbn Hacer el-Askalânî gibi Sünî âlimlerle bazı Şîî ve Hâricî âlimleri bu görüşü benimsemişlerdir.

2. Kâfir çocuklarının cehenneme gireceğini ileri sürenlerin delilleri de şöyle özetlenebilir: Kur'an-ı Kerim'de mümin çocuklarının babalarıyla birlikte cennete gireceği ifade edilmiştir (et-Tûr 52/21). Çocukların babalarına tâbi olduğunu belirten bu âyet, kâfir çocuklarının da dünya ahkâmında olduğu gibi âhirette de babalarıyla birlikte bulunacaklarına işaret eder. Ayrıca Hz. Nuh'un diliyle kâfirlerin ancak kendileri gibi fâcir ve kâfir çocuklar doğurduğu ifade edilmiştir (Nuh 71/26-27). Bazı hadislerde de kâfir çocuklarının babalarıyla birlikte cehennemde olacakları belirtilmiştir (İbn Kesîr, V, 56-57). Ayrıca İslâm âlimleri, çocukların dünya ahkâmında babalarına tâbi olmaları gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu durumda kâfir çocuklarının hükmen kâfir kabul edilmesi ve dünyada olduğu gibi âhirette de babalarının dini-ne göre muamele görmesi hem akla hem

ÇOCUK

de nakle uygundur (Eş'arî, *Maḳālât*, s. 88, 100-101, 111; Halîmî, I, 157; Teftâzânî, V, 134-135). Hâricîler'den Ezârika'nın tamamı, Teftâzânî ile Devvânî gibi bazı Eş'a-riyye ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ gibi bazı Selefiyye âlimleri bu görüşü savunanlar arasında yer alır.

3. Kâfir çocuklarının âkubeti hakkında hüküm vermeyip durumlarını Allah'ın bilgisine havale etmek gerekir. Çünkü ister müslüman ister kâfir aileden olsun, ölen çocukların âkibetleri hakkında Kur'an'da açık bir hüküm yoktur. Hadislerde ise her iki zümre hakkında farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bu naslar arasından, çocukların cennete mi yoksa cehenneme mi gireceğini sadece Allah'ın bildiğini ifade eden hadisi esas almak en doğru yoldur (Bağdâdî, s. 261; Beyhakî, s. 88-89, İbn Teymiyye, *Mecmû' u fetâvâ*, XXIV, 372). Mâlik b. Enes, Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, İbn Teymiyye, Kâdî Beyzâvî gibi Selefi ve Eş'arî âlimleriyle bazı Hâricî ve Şii âlimleri bu görüştedir.

4. Kâfirlerin çocukları âhirette ara-sât* meydanında imtihana tâbi tutulacaktır. Nitekim konuyla ilgili bazı hadislerde bu çocukların imtihana çekilecekleri haber verilmiştir (İbn Kesîr, V, 54). Buna göre âhirette bizzat Allah Teâlâ çocukların aklını kemale erdirdikten sonra tutuşturulan bir ateşe girmelerini emredecektir. İlahî ilimde mümin (saîd) olarak bilinenler bu emre itaat edecekleri için cennete girecekler, buna karşılık kâfir (şakî) olarak bilinenler emre isyan ederek cehenneme atılacaklardır. İbn Kayyim el-Cevziyye bu görüşü tercih edenlerdendir (Beyhakî, s. 92; İbnü'l-Vezîr, s. 340-341). İbn Teymiyye, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin bu görüşü benimseyenlerden olduğunu söylerse de (*Der' ü te'ârûz*, VIII, 401) İbn Fûrek Eş'arî'nin üçüncü şıkta belirtilen görüşü benimsediğini nakleder (*Mücerred*, s. 144). Ahmed İsam el-Kâtib Beyhakî'nin, Muvaḳḳaf Ahmed Şükrî de İbn Teymiyye'nin dördüncü şıkta zikredilen görüşü savunduklarını iddia etmişlerdir (*Âkîdetü't-tevhîd*, s. 267; *Ehlü'l-fetre*, s. 97). Ancak bu müelliflere ait eserlerin incelenmesinden anlaşıldığına göre Beyhakî ve İbn Teymiyye üçüncü şıkta belirtilen görüşü tercih edenler arasındadır (*el-l'itîkâd*, s. 91; *Mecmû' u fetâvâ*, XXIV, 372).

Kâfirlerin ölen çocuklarının âhirette toprak haline geleceği veya iyi yahut kötü hiçbir amelleri bulunmadığından cennetle cehennem arasında bir yerde (berzah) kalacakları yolunda daha başka gö-

rüşler ileri sürülmüşse de âlimlerce bunlara itibar edilmemiştir (Ahmed İsam el-Kâtib, s. 267).

Gerek bulûğ çağına ulaşmamış çocukların dinen mükellef sayılıp sayılmayacağı, gerekse bulûğ çağından önce ölen müslüman ve gayri müslim çocuklarının âhiretteki durumları hakkında genellikle mezhepler arasında farklı görüşlerin ortaya çıktığı, hatta aynı mezhebe mensup âlimlerin bile ortak bir görüşte birleşemedikleri görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın insanları muvahhid (hanîf) olarak yarattığı, O'nun yaratmasında bir değişikliğin olmayacağı belirtildiği (er-Rûm 30/30) ve sahih hadislerde de aynı hususun ifade edildiği (*Müsned*, IV, 24) dikkate alınarak doğan her çocuğun fitrî bir imana sahip bulunduğunu söylemek mümkündür. Bezm-i eleste insanların rableri konusunda bilgilendirildiğini haber veren âyet de (el-A'râf 7/172) bu görüşü desteklemektedir.

Mu'tezile ve Mâtürîdiyye âlimlerinin, bir taraftan temyiz çağına giren her çocuğun iman etmekle mükellef olduğunu savunmaları, diğer taraftan kişinin cennete girmesini sağlayacak olan dinî davranışların iktisabî nitelik taşıması gerektiğini söylemeleri ve neticede hiçbir iktisabî ameli bulunmayan kâfir çocuklarının cennete girecekleri görüşünü benimsemeleri birbiriyle çelişmektedir. Bu bakımdan İslâm âlimlerinin, "Çocuklar mükellef değildir" tarzındaki düşüncelerine aykırı düşen bu görüş isabetli görünmemektedir.

Âlimlerin, ergenlik çağına girmeden ölen kâfir çocuklarının âhiretteki durumlarıyla ilgili olarak farklı görüşleri savunmaları, bu hususta çelişkili hükümler ihtiva eden rivayetlerden kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber'e nisbet edilen bu rivayetlerin bir kısmı zayıf, bir kısmı da uydurma kabul edilmiştir. Bazı âlimler bu rivayetler arasındaki çatışmayı gidermeye çalışırken bu tür hadislerin değişik zamanlarda söylendiği, hiç kimsenin başkasının sorumluluğunu taşımayacağı bildiren âyetin gelmesiyle bu hadislerin neshedildiği ve buna bağlı olarak Hz. Peygamber'in kâfir çocuklarının cennete gireceklerini ifade eden sözlerinin yürürlükte kaldığı şeklinde beyanlarda bulunmuşlardır (bk. *Tecrid Terce-mesi*, IV, 593). Esasen bu hadisler "âhâd" mertebesinde bulunduğundan (bk. *Miftâhu künûzi's-sünne*, "veled" md.) akaid alanında tek başına delil olarak kabul edilemez. Bunların içinden, ölen bütün çocukların cennete gireceğini ifade eden

hadisler, muhtelif âyetlerde Allah'ın hiçbir kuluna zulmetmeyeceği, herkesin işlediği amellere göre karşılık bulacağı ve kimsenin başkasının günahından sorumlu tutulmayacağı şeklinde yer alan beyanlar da uygunluk arz etmektedir. Bu sebeple ebeveyni ister müslüman ister kâfir olsun, bulûğ çağına ermeden ölen bütün çocukların cennete gireceğini savunan görüşün tercih edilmesi daha isabetli görünmektedir.

Çocukların dinî durumları müstakil bazı risâlelere konu teşkil etmiştir. Birgivi'nin *Ahvâlü etfâli'l-müslimîn*'i (İstanbul 1274), Süyûtî'nin *el-Ehâdis fi etfâli'l-müslimîn*'i (Süleymaniye Ktp., Antalya [Tekelioğlu], nr. 909) bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Miftâhu künûzi's-sünne, "veled" md.; *Müsned*, I, 375; III, 19; IV, 24; V, 73, 312-313; Bu-hârî, "Cenâ'iz", 92, 93; Müslim, "Kader", 25; Ebû Dâvûd, "Salât", 26; Nesâî, "Cenâ'iz", 60; Eş'arî, *Maḳālât* (Ritter), s. 35-36, 88, 100-101, 111, 126, 253-254; a.m.f., *el-İbâne* (Arnaût), s. 78; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 152-161, 164-171; İbn Fûrek, *Mücerredü Maḳālâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (nşr. D. Gimaret), Beyrut 1987, s. 144-145; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Uşali'l-ḥamse*, s. 378, 477-482; Bağdâdî, *Üşûlü'd-dîn*, s. 256-261; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), IV, 127-135; Beyhakî, *el-l'itîkâd*, Beyrut 1404/1984, s. 88-92; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, XXIII, 85; Kurtubî, *et-Tezkire fi ahvâlil-mevtâ ve umûrül-âhire*, Beyrut 1405/1985, s. 591-602; İbn Teymiyye, *Mecmû' u fetâvâ*, XXIV, 372; a.m.f., *Der' ü te'ârûzi'l-aḳl ve'n-naḳl* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1979, VIII, 359, 361, 363, 378-384, 401, 402, 428-440, 444, 460-461, 491; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdî'l-ervâḥ* (nşr. Yûsuf Ali Bûdeyvi), Beyrut 1411/1991, s. 537-541; *Şerhu'l-Âkîdeti'l-Taḥâviyye*, Beyrut 1400/1980, s. 145; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ân*, V, 51-57; Teftâzânî, *Şerhu'l-Maḳâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 134-135; İbnü'l-Vezîr, *İşârü'l-haḳ' ale'l-halk*, Beyrut 1403/1983, s. 339, 340-341, 399; Aynî, *Ümde'tül-kârî*, Kahire 1392/1972, VI, 384, 388; İbn Abdüşşekûr, *Şerhu Müsellemi's-şübât*, Beyrut, ts., I, 153, 155; İbn Ebû Şerîf, *Kitâbü'l-Müsâma'a*, Kahire 1317 → İstanbul 1400/1979, s. 166-168; Şa'rânî, *el-Yevâkîṭ ve'l-cevâhir*, Kahire 1378/1959, I, 152; Birgivi, *Risâle fi etfâli'l-müslimîn*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah, nr. 404, vr. 3*; Diyarbekrî, *Târîḫü'l-ḥamîs*, I, 232; Ebû'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fiḳḫi'l-ekber*, Haydarâbâd 1321, s. 20; *Tecrid Terce-mesi*, IV, 314-315, 532, 593-594; Seffârî'nî, *Levâmi' u'l-envâri'l-behiyye*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmî), I, 354; II, 451; M. Muhyiddin Abdülhamîd, *en-Nizâmü'l-ferid bi-taḥkîki Cevhereti't-tevhîd*, [baskı yeri yok] 1375/1955, s. 31; Ahmed İsam el-Kâtib, *Âkîdetü't-tevhîd*, Beyrut 1403/1983, s. 266-270; Muvaḳḳaf Ahmed Şükrî, *Ehlü'l-fetre ve men fi ḥukmihim*, Beyrut 1409/1988, s. 89-101.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ